

Лінгвокогнітивні механізми реалізації наративної стратегії «експресія» у французькому художньому текстотворенні ХХ ст.

Р. І. Савчук

Київський національний лінгвістичний університет
Corresponding author. E-mail: ruslana.savchuk11@gmail.com

Paper received 26.03.19; Accepted for publication 06.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-194VII58-16>

Анотація. Стаття присвячена представленню найбільш релевантних лінгвокогнітивних механізмів творення модерністської оповідної реальності у французькому художньому дискурсі ХХ ст. З метою виявлення текстотвірного потенціалу нарративної стратегії «експресія» у романі французької письменниці Франсуази Саган « Les Merveilleux Nuages » реконструйовано її фреймову структуру та з'ясовані основні закономірності розгортання психо-оповіді, в якій є текстуалізованим переживання, почуття та відчуття персонажа у суб'єктно-мовленнєвому плані гетеродієгетичного оповідача. Встановлено, що у розглядуваному прозовому тексті значущими показниками естетики модернізму є зовнішнє вираження почуттів і переживань.

Ключові слова: художній нарратив, нарративна стратегія, психо-оповідь, експресія, фрейм, граматичний слот, лексико-семантичний слот, термінал.

Вступ. Однією зі стрижневих ознак художнього нарративу, що вписується у контекст модерністського художнього текстотворення, є множинність його семантики, що вповні пояснюємо діалогічністю нарративного мислення письменників цієї історико-літературної та культурної доби. Французький художній дискурс ХХ ст. вибудовується як *екстеріоризація* або ж *суб'єктивізація* мови, оскільки в художньому тексті цього періоду є закодованими й імплікованими ті знаки та символи, які допомагають авторові витворити багатовимірну модерністську смисловою реальність [7, с. 298] й маркувати при цьому власні інтенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми цілком погоджуємось із сучасними розвідками з нарративних тактик модернізму, які відстоюють ідею того, що письменники цієї епохи перетворили реалістичну оповідь на твори *нодальні*, тобто вузлуваті, й *фрагментарні* [6], оскільки останні представляють собою деякі варіації окремих образів і сцен, а не цілісну історію персонажного буття. Такі ознаки оповіді, що може форматуватись гомо- і гетеродієгетичним оповідачами, представлені у французькому нарративному дискурсі як першої третини ХХ ст., так і початку ХХІ ст. (див., наприклад, нарративну поетику М. Бютора або Е.-Е.Шмітта). На наше переконання, однією з найбільш визначальних лінгвокогнітивних нарративних стратегій французького художнього текстотворення ХХ ст. постає *експресія*, що у термінах концептуалізації та категоризації французькими письменниками навколишнього світу шляхом творення множинної й багатовимірної модерністської оповідної реальності, виступає фреймом-ситуацією ЕКСПРЕСІЯ. Відтак, **мета** цієї статті полягає у виявленні та представленні лінгвокогнітивних механізмів реалізації нарративної стратегії «експресія» у формативанні французької модерністської оповідної реальності.

Матеріали та методика розвідки. Відштовхуючись від потрактовувань термінопонять *фрейм* як стандартної або стереотипної ситуації, що включає деяку множинність конкретних однорідних ситуацій [1] та *ситуації* як сукупності умов та обставин, що створюють певне становище, стверджуємо, що лінгвокогнітивні нарративна стратегія фрейм-ситуація ЕКС-

ПРЕСІЯ пов'язана передусім із технікою (від)творення авторами естетичних властивостей предметів, які наповнені думками і почуттями останніх, і має своїм підґрунтям ідею Мартіна Хайдеггера стосовно того, що письменник вербалізує у власному творі лише себе, а не об'єктивну реальність [5, с. 204].

Власне саме термінопоняття *експресія*, яке походить від латинського *ex-pressio* – видавлювання, вижимання, нагнітання [там само], позначає зовнішнє вираження почуттів і переживань, а тому виразно корелює з наміром французьких авторів ХХ ст. віднайти нові способи та механізми формування та форматування оповідної реальності. Найбільш прикметною рисою творчих шукань модерністів-прозаїків другої половини ХХ ст. є інтерес до людської особистості [8, с. 9], який зародився внаслідок актуалізації барокового типу мислення [там само]. Зважаючи на те, що центром дослідження для письменників-модерністів постає все ж царина невідомого, свідомість і підсвідомість [3, с. 54], однією з основних форм оповіді, притаманної французькій модерністській літературі, ми вважаємо *психо-оповідь*, яка як різновид *суб'єктивізованої* – центрованої на особистісному плані головного героя – має провідними подіями зображення ментальних і психічних реакцій та дій нарративного суб'єкта й особливо увиразнюється в другій половині ХХ ст. Модерністська *психо-оповідь*, експлікуючи або імплікуючи зміну плину думок персонажа невеликого проміжку часу [9, с. 180–182], може формуватись гетеродієгетичним оповідачем. Саме тому ми звертаємось до роману французької письменниці Франсуази Саган « Les Merveilleux Nuages », в якому, на відміну від внутрішнього монологу персонажа, *модерністська психо-оповідь* вибудовується лінгвокогнітивною нарративною стратегією фрейм-ситуація ЕКСПРЕСІЯ, що текстуалізує переживання та відчуття персонажа у суб'єктно-мовленнєвому плані гетеродієгетичного оповідача.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зважаючи на те, що оповідь ХХ ст. позиціонується як така, що не мала на меті цілісної і розвинутої презентації подій та/чи дій або ж характеристики персонажа [2, с. 27], а

йдеться скоріше про миттєве й короточасне *враження* гомо- або гетеродієгетичного оповідачів, яке корелює з окремою «нараційною сценою» [там само], а не внутрішньо єдиним і суцільним перебігом подій та/чи дій, лінгвокогнітивна нарративна стратегія фрейм-ситуація ЕКСПРЕСІЯ має власні мовні кореляти, що складаються зі слотів граматичного та лексико-семантичного рівнів, які, у свою чергу, вирізняються своїм «наповненням» – терміналами або термінальними елементами, за допомогою котрих і відбувається активізація самого фрейму-ситуації у межах певної нарративної ситуації.

Фрейм-ситуація ЕКСПРЕСІЯ має своїми граматичними слотами категорії особи, часу та простору. У романі Франсуази Саган «*Les Merveilleux Nuages*» оповідь форматується у площині головної героїні твору, яка формується за посередництвом *гетеродієгетичного оповідача* (граматичний слот ГОЛОС), а завдяки *внутрішньо-нульовому фокусу* зображення створюється ефект, ніби оповідач і персонаж становлять єдиний суб'єкт мовлення, однак у межах своєї гетеродієгетичності оповідна інстанція не переходить у категорію актанта оповіді, а залишається у межах власної функціональної ролі. Таким чином, граматичний слот ГОЛОС як складник фрейму-ситуації ЕКСПРЕСІЯ постає відносно зредукованим, що й уможлиблює представлення власне *враження* або емоцій від того, що виступає нарративним об'єктом. Терміналом граматичного слоту ГОЛОС у художньому нарративі Франсуази Саган постає займенник 3-ої особи однини *elle*, який позначає оповідь з позиції він / вона, тобто імплікує таку нарративну організацію твору, в якій гетеродієгетичний оповідач займає позицію *всезнання* та *всюди буття*:

Elle avait vu en une période d'une demi-heure le soleil éblouissant du matin se baisser, devenir rouge, disparaître tandis que les ombres du soir semblaient se lancer à l'assaut de l'appareil, défilaient en nuages bleus, mauves et enfin noirs sous les hublots et d'un coup elle était rentrée dans la nuit. Elle avait éprouvé un curieux désir alors, celui de se baigner dans cette mer de nuages, ce mélange d'air, d'eau et de vent qu'elle imaginait sur sa peau, léger et doux, enveloppant comme certains souvenirs d'enfance. Il y avait quelque chose d'incroyable dans ces paysages du ciel, quelque chose qui réduisait votre vie à un rêve idiot empli de bruit et de fumeur, rêve accompli aux dépens de cette sérénité poétique qui comblait les yeux et aurait dû être la vraie vie. Seule, être seule sur une plage, étendue, laissant passer le temps, comme elle l'entendait passer en ce moment dans cette pièce déserte, que l'aube hésitait à découvrir. Échapper à la vie, à ce que les autres appelaient la vie, échapper aux sentiments, à ses propres qualités, à ses propres défauts, être seulement une respiration provisoire sur la millionième partie d'un des milliards de galaxies [11, с. 152–153].

У цьому контексті терміналами граматичного слоту ГОЛОС виступають також ті дієслівні одиниці, які досить деталізовано представляють буття головної героїні: *elle avait vu; elle avait éprouvé; elle imaginait*. У такий спосіб гетеродієгетичний оповідач не просто вводить головну героїню, а розкриває всю її сутність, оскільки знає, що вона робить у певний момент (*elle*

avait vu en une période d'une demi-heure le soleil éblouissant), що відчуває (*elle imaginait sur sa peau*) або, що бажає (*elle avait éprouvé un curieux désir*). Так, у цитованому фрагменті оповіді синхронізація опису й відтворення психологічного стану персонажа підсилює динаміку *психо-оповіді*, що виникає внаслідок чергування нечітких і незрозумілих образів й асоціацій персонажа, поданих не з вуст самої героїні, а крізь призму виразу емоційного сприйняття гетеродієгетичним оповідачем персонажної реальності: *elle était rentrée dans la nuit; cette mer de nuages qu'elle imaginait sur sa peau, léger et doux, enveloppant comme certains souvenirs d'enfance; être seulement une respiration provisoire sur la millionième partie d'un des milliards de galaxies*. Для аналізованої *психо-оповіді* характерною є така *нарративна структура*, що реалізує описову й сугестивну площини персонажного буття у межах *всезнання* оповідача.

Зауважимо, що на певному відрізку оповіді гетеродієгетичний оповідач зникає, проте показниками зміни нарративного суб'єкта постають не термінали граматичного слоту ГОЛОС (*je* не заміняє *elle*), а термінали граматичного слоту ЧАС. Так, у представленому вище фрагменті оповіді дієслова та дієслівні конструкції, подані у незавершеному минулому часі – *Imparfait* – реферують до гетеродієгетичного оповідача, що вербалізує почуття та відчуття головної героїні: *il y avait quelque chose d'incroyable dans ces paysages du ciel, quelque chose qui réduisait votre vie à un rêve idiot empli de bruit et de fumeur, rêve accompli aux dépens de cette sérénité poétique qui comblait les yeux et aurait dû être la vraie vie*. У цьому разі цитовані текстові одиниці ми позиціонуємо як термінали граматичного слоту ЧАС 1. Натомість, інфінітивні й інфінітивні конструкції: *seule, être seule sur une plage; échapper à la vie; échapper aux sentiments, à ses propres qualités, à ses propres défauts, être seulement une respiration provisoire*, відносять дію до теперішності, імплікуючи наявність іншої мовної свідомості, ніж гетеродієгетичний оповідач, для якого минулий або незавершений минулий постають нарративним часом ведення оповіді. Саме тому такі конструкції є терміналами граматичного слоту ЧАС 2. Не менш релевантним, проте не таким традиційним терміналом граматичного слоту ЧАС 2 виступає звертання до читача: *quelque chose qui réduisait votre vie à un rêve idiot empli de bruit et de fumeur*, що втілене в оповіді шляхом використання присвійного займенника 2-ої особи множини, виконує тут апелятивну й експресивну функції [4, с. 10] та реалізує категорію часової орієнтації [там само]. Узагальнюючи, відзначимо, що, на відміну від внутрішнього монологу персонажа, *модерністська психо-оповідь*, яка вибудовується лінгвокогнітивною нарративною стратегією фрейм-ситуація ЕКСПРЕСІЯ, текстуалізує переживання, почуття або відчуття персонажа у суб'єктно-мовленнєвому плані гетеродієгетичного оповідача.

З огляду на основні тлумачення термінопоняття *експресія* як сили вираження чи вияву яких-небудь почуттів і переживань та достатньо сильного виявлення почуттів і переживань або деякої виразності, фрейм-ситуація ЕКСПРЕСІЯ імплікова-

ний двома найбільш показовими лексико-семантичними слотами як його структурними складниками. Йдеться про ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЮ ПОЧУТТІВ як своєрідний показ або «винесення назовні» результатів внутрішніх і розумових дій гетеродієгетичного оповідача. Другим лексико-семантичним слотом фрейм-ситуації ЕКСПРЕСІЯ є ВРАЖЕННЯ, яке охоплює те, що залишається у свідомості оповідача від баченого або пережитого. Кожен із цих лексико-семантичних слотів у художньому наративі наповнений власними терміналами, що розкривають найбільш прикметні ознаки *модерністської оповідної реальності* через використання лексем зі значенням ‘сприйняття і відчуття’, а також таких стилістичних фігур і тропів, як *інверсія, гомотелевт, порівняння, персоніфікація, антитеза, метафора і метонімія*. Крім того, виявляємо інші лексико-семантичні слоти, що корелюють із потенційно можливими світами буття головної героїні твору. Йдеться про такі лексико-семантичні слоти, як СПОГЛЯДАННЯ, МАРЕННЯ і НЕЗДІЙСНЕНЕ БАЖАННЯ. Перейдемо, відтак, до представлення терміналів слотів лексико-семантичного рівня, що найбільш повно представляють текстотвірний потенціал лінгвокогнітивної наративної стратегії «експресія» у конструюванні *модерністської оповідної реальності*.

Терміналами лексико-семантичного слоту ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ ПОЧУТТІВ у художньому наративі Франсуази Саган «*Les Merveilleux nuages*» виступають перцепції головної героїні, оскільки на семантичному рівні провідними у наведеному вище фрагменті оповіді є дієслова *сприйняття і відчуття*: *elle avait vu* → *voir* v.tr.: « percevoir les images des objets par le sens de la vue » [10], *elle avait éprouvé* → *éprouver* v.tr.: « avoir (une sensation, un sentiment) → ressentir » [ibid.], *être seule*: « qui se trouve être sans compagnie, séparé des autres → isolé, solitaire » [ibid.], *échapper à la vie*: « échapper à, éviter » [ibid.].

Іншим лексико-семантичним слотом, який є суголосним одному із можливих світів буття головної героїні постає слот СПОГЛЯДАННЯ. Цей лексико-семантичний слот є заданим власне самим гетеродієгетичним оповідачем у межах всезнання останнього, а терміналами, що його позначають є такі текстові одиниці, як *les hublots, l'appareil, dans cette pièce déserte*. Цитований можливий світ постає об'єктивним, оскільки локалізує головну героїню у реальних часі і просторі. Головна героїня перебуває у *замкненому просторі кімнати – dans cette pièce déserte*, а часові рамки та дієслівна виразність опису заходу сонця надають *психо-оповіді* ще більшого наративного напруження: *elle avait vu en une période d'une demi-heure le soleil éblouissant du matin se baisser, devenir rouge, disparaître*, оскільки, з огляду на денотативні й варіантні значення дієслів *se baisser* v.pr.: « s'abaisser, se courber, s'incliner, se pencher » [10], *devenir rouge*: « passer d'un état à (un autre), commencer à être (ce qu'on n'était pas) → changer » [ibid.], *disparaître* v.i.: « ne plus être vu ou visible » [ibid.], підсилюють *споглядальний* характер активності героїні, що спостерігає за всіма фазами проходження дії від початку до її завершення: *le soleil se baisse* → *devient rouge* → *disparaît*. Другий потенційно

можливий світ перебування персонажа – *темрява, ніч* – реалізуються в *психо-оповіді* такими текстовими одиницями, як *les ombres du soir, nuages bleus, mauves et enfin noirs, elle était rentrée dans la nuit*. Саме у цьому сконструйованому гетеродієгетичним оповідачем реально можливому світі, у якому може перебувати героїня, зважаючи на фізіологічну природу людини, імплікується наступний лексико-семантичний слот МАРЕННЯ, терміналами котрого є такі текстові одиниці: *elle était rentrée dans la nuit* → *elle avait éprouvé un curieux désir*. У концептуальному плані маємо такий ланцюг: *ніч* → *сон* → *сновидіння* → *марення*. Цей реально можливий за певних умов світ (сон як фізіологічний процес або сон як вияв утоми) вводить до третього потенційного світу буття героїні. У такому разі йдеться про *світ нездійснених бажань*, що вибудовується терміналами лексико-семантичного слоту ВРАЖЕННЯ: стати хмариною, легкою й безтурботною, як у дитинстві (*se baigner dans cette mer de nuages, ce mélange d'air, d'eau et de vent qu'elle imaginait sur sa peau, léger et doux, enveloppant comme certains souvenirs d'enfance*).

Зауважимо, що третій можливий світ перебування героїні є найбільш неможливим з точки зору реалізації й відзначається високим ступенем суб'єктивності та, навіть, інтимізації, адже тут гетеродієгетичний (всезнаючий) оповідач, будучи інтрадієгетичним, впливається у свідомість героїні й становить одне ціле з останньою, звертаючись до читача: *il y avait quelque chose d'incroyable dans ces paysages du ciel, quelque chose qui réduisait votre vie à un rêve idiot empli de bruit et de fumeur, rêve accompli aux dépens de cette sérénité poétique qui comblait les yeux et aurait dû être la vraie vie*.

З точки зору ритмічного оформлення аналізованого фрагменту *психо-оповіді* саме пряме звертання до читача ми трактуємо як найвищий ступінь *наративного напруження*. Пряме звертання, що реалізується в тексті шляхом уживання присвійного прикметника *votre* (термінал граматичного слоту ЧАС 2): *qui réduisait votre vie à un rêve idiot*, проводить таку собі «демаркаційну лінію» між світом гіпотетично можливим і світом нездійснених бажань. Наступним, четвертим, світом, у якому може проживати головна героїня роману, є її *бажання самотності й втечі*. Саме тут убачаємо лексико-семантичний слот НЕЗДІЙСНЕНЕ БАЖАННЯ, що породжується у результаті вияву емоцій, почуттів і відчуттів героїні твору. У цьому разі *психо-оповідь* форматується спочатку гетеродієгетичним оповідачем в інтрадієгетичній позиції: *seule, être seule sur une plage, étendue, laissant passer le temps, comme elle l'entendait passer en ce moment dans cette pièce déserte, que l'aube hésitait à découvrir*, що втілюється фігурами паралелізму й порівняння як терміналами лексико-семантичного слоту НЕЗДІЙСНЕНЕ БАЖАННЯ, а потім і самою героїнею, що перебирає на себе функції оповідача. Водночас *бажаний світ самотності й втечі* постає справжньою реальністю для оповідачки, оскільки вона дійсно перебуває в ньому, і саме цей реально можливий світ *самотності* породжує *світ марень і нездійснених бажань*.

Висновки. Констатуємо таким чином, що саганівська *психо-оповідь* має сферичну, колоподібну замкнену форму, нарративні конструкти якої рівноправно залежні один від одного. Зважаючи на те, що *психо-оповідь* представляє ментальні й психічні сутності буття персонажа, в ній має місце відображення емоційного стану головної героїні шляхом відтворення її переживань у тісному переплетінні з пейзажною лірикою. У процесі форматування *модерністської оповідної реальності*, зокрема й психо-оповіді, маємо

поєднання суб'єктивізму та поетизованих засобів зображення, що як термінали слотів лексико-семантичного рівня фрейму-ситуації ЕКСПРЕСІЯ формують оповідь із особливим одноразовим виокремленням об'єкта з первинної неокресленості сприйняття [12, с. 229] і вражень самого суб'єкта спостереження, будь-то «безликий» і граматично неозначений оповідач або гетеродієгетичний, «занурений» у мовну свідомість свого персонажа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови у 11 томах [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua>
2. Корвін-Пйотровська Д. Проблеми поетики прозового опису: [перекл. з польськ. З. Рибчинська]. Львів: Літопис, 2009. 208 с.
3. Палій О. П. Романи Мілана Кундери: проблематика, поетика, нарративні стратегії: дис. ... кандидата філол. наук. К., 2005. 212 с.
4. П'ятничка Т. В. Категорія теперішності та засоби її реалізації в англломовному художньому дискурсі (на матеріалі прозових творів XIX – XX ст.): автореф. дис. ... кандидата філол. наук. К., 2005, 20 с.
5. Савчук Р.І. Нарративні стратегії художнього текстотворення: лінгвокогнітивний і семіотичний аспекти (на матеріалі французьких прозових творів XVIII–XXI ст.): дис. ... доктора філол. наук. К., 2016. 474 с.
6. Словарь культуры XX века [Электронный ресурс] / [сост. В. Руднев]. М., 1997. Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/>.
7. Ткачук М. П. Нарративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. 464 с.
8. Хом'як О. І. Лінгвостилістика української прози 60–90-х років XX ст. (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іваничука, В. Шевчука): автореф. дис. ... кандидата філол. наук. К., 2004, 20 с.
9. Cohn, D. La transparence intérieure, modes de représentation de la vie psychique dans le roman. P.: Seuil, 1981. 315 p.
10. Dictionnaire Le Petit Robert électronique / Version électronique du Nouveau Petit Robert, dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française. P.: Bureau van Dijk, 1997.
11. Sagan F. Les Merveilleux Nuages. P.: R. Julliard, 1961. 189 p.
12. Sławiński, J. Próby teoretycznoliterackie. Wydawn. PEN, 1992. 254 s.

REFERENCES

1. Online academic explanatory dictionary of Ukrainian language (based on the 11-volume dictionary). Available at: <http://sum.in.ua>
2. Korwin-Piotrowska, D. Problems of Poetics of the Prose. Lviv: Lytopys, 2009. 208 p.
3. Paliy, O.P. Milan Kundera novels: problems, poetics, narrative strategies: thesis for a candidate degree in philology. K., 2005. 212 p.
4. Piatnychka, T. V. The category of present and means of its realization in the English artistic discourse (on the material of the 19th – 20th centuries prosaic works): synopsis of the thesis for a candidate degree in philology. K., 2005. 20 p.
5. Savchuk, R. I. Narrative strategies of fictional text formation: linguistic, cognitive and semiotic aspects (on the material of French prose works of the 18th – 21st centuries): thesis for a doctoral degree in philology. K., 2016. 474 p.
6. Dictionary of culture of the 20th century [Electronic resource]. Available at: <http://www.philosophy.ru/>.
7. Tkachuk M. P. Popular models of Ukrainian writing. Ternopil: TNPU, Medobory, 2007. 464 p.
8. Khomiak, O.I. The linguo-stylistics of the 60th – 90th of the 20th century Ukrainian prose of (on the material of Drozd, Ivanychuk, Shevchuk works): synopsis of the thesis for a candidate degree in philology. K., 2004. 20 p.

Linguistic and cognitive mechanisms of the narrative strategy «expression» realization in the 20th century French literary text forming

R. I. Savchuk

Abstract. The research paper deals with the main linguistic and cognitive mechanisms of the modernist narrative reality construction in the 20th century French literary discourse. For the purpose of determining the narrative strategy « expression » text forming potential in Françoise Sagan novel « Les Merveilleux Nuages », has been reconstructed its frame structure and have been found out the principal regularities of the psycho-narration, which is characterized by the character's emotional experience, feelings and sensations heterodiegetic narrator textualization. It has been pointed out that in the analysed novel the emotions and feelings external expression is the most significant modernist text formation mark.

Keywords: literary narrative, narrative strategy, psycho-narration, expression, frame, grammatical slot, lexico-semantic slot, terminal.